

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA TIL VA ADABIYOT

Xushvaqтова Lobar Oqbutayevna
“Shahrisabz” davlat muzey qo‘riqxonasi Bosh mutaxassisi
[Tel:+998973895029](tel:+998973895029)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sohibqiron Amir Temur bobomizining til va adabiyotga bo‘lgan qarashlarini aksini topgan. Adabiyot va til rivojlanishida Amir Temur va Temuriylar davrida shoir, olim va ulamolar erkin nafas olishgan. Amir Temur va Temuriylar davrida ilgari o‘rinlarda turk tili undan keyin esa arab va fors tili o‘rin egallagan.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, Temuriylar, Haydar Xorazmiy, Sharafiddin Ali Yazdiy, she‘riyat, adabiyot, til, Alisher Navoiy, “Majolis un-nafois”.

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА ПРИ АМИРЕ ТЕМУРЕ И ТИМУРИДАХ

Аннотация: В этой статье отражены взгляды нашего деда Сахибкирана Амира Темура на язык и литературу. В развитии литературы и языка во времена Амира Темура и Тимуридов свободно дышали поэты, ученые и ученые. Во времена Амира Темура и Тимуридов места раньше занимали турецкий язык а затем арабский и Персидский.

Ключевые слова: Амир Темур, Тимурид, Хайдар Хорезми, Шарафиддин Али Язди, поэзия, литература, язык, Алишер Навои, “Маджолис ун-нафаис”.

LANGUAGE AND LITERATURE UNDER AMIR TEMUR AND THE TIMURIDS

Abstract: This article reflects the views of our grandfather Sahibkiran Amir Temur on language and literature. Poets, scientists and scholars breathed freely in the development of literature and language during the time of Amir Temur and the Timurids. During the time of Amir Temur and the Timurids, the Turkish language used to occupy places, followed by Arabic and Persian.

Keywords: Amir Temur, Timurid, Haidar Khorezmi, Sharafiddin Ali Yazdi, poetry, literature, language, Alisher Navoi, Majolis un-nafais.

Amir Temur va Temuriylar faoliyatini, xususan, uning boy shaxsiyatini badiiy adabiyotsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Amir Temurning davlat siyosati tufayli turkiy tilda ham badiiy adabiyot keng rivojlana boshladi. Iste’dodli shoir Haydar Xorazmiy «Gulshani asror» dostonida bu davrdagi adabiyotda turkiy til birinchi o‘ringa ko‘tarila boshlaganini ta’kidlab, bu ko‘tarilish faqat til hodisasi bilangina emas, balki umuman,

hayotda turkiy xalqlarning mavqei orta boshlagani bilan ham bog'liq ekanini izohlab, shunday yozgan edi:

Turk zuhuridur ochunda bu kun,
Boshla uluts yir bila turkona un!
Turk surudini tuzuk birla tuz,
Yaxshi ayolgu bila ko'kla so'buz¹

XIV asrning 1-yarmidan XVII asrgacha o'zbek adabiyotida temuriylar hukmronligi davri bo'lib, bu davr o'zbek adabiyoti va madaniyatining gullab yashnagan davri ham bo'lib, turkiy til yuksak qadr va e'tibor topdi. Bu davrda Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma", Hofiz Abro'ning "Zubdat ut-tavorix" ("Tarixlar qaymog'i"), Abdurazzoq Samarqandiyning "Matla us-sadayn..." ("Ikki baxt boshlanmasi"), Mirxondning "Ravzat us-safo" ("Soflik bog'i") kabi asarlari Amir Temur va temuriylar tarixiga bag'ishlanadi. Amir Temur va Temuriylar davrida ilgari o'rinlarda turk tili undan keyin esa arab va fors tili o'rin egallagan. Sulola davrida ijod qilganlar aksariyati turkiy tilda qalam tebratganlar. Temuriylar davri adabiyotida yaratilgan asarlar hozirgi kunda mumtoz adabiyot manbalarini katta qismni tashkil etadi. Darhaqiqat, Amir Temur va temuriylar davrida nafaqat me'morchilik, madaniyat va san'at, balki til va adabiyot ham yangi bosqichda rivoj topgan, Bu davrda adabiyot badiiy uslub jihatidan takomillashdi, adabiyotshunoslik va tilshunoslikka oid ilmiy asarlar yaratildi.

Temuriylar davri manbalari Sohibqiron Temur (1336-1405) atrofida doimo she'riyat ahli bo'lganini hamda uning huzurida shoirlar majlislari o'tkazilganini tasdiqlaydi. Amir Temur va temuriylar zamonidagi adabiy muhit to'g'risida adabiyotshunos Abduqodir Hayitmetovning "Temuriylar davri o'zbek adabiyoti" kitobida shunday degan: "Amir Temur nozikta'b inson, go'zallikni chuqur his etadigan, adabiyot va san'atning qadriga yetadigan zot ham edi. Uning badiiy adabiyotga munosabati shu paytgacha maxsus o'rganilmagan. Bunga oydinlik kiritishda bizga birinchi ko'makdosh Alisher Navoiydir. Adabiyot tarixining buyuk bilimdoni, xususan temuriylar tarixini yaxshi bilgan Navoiy o'zining "Majolis un-nafois" tazkirasida bu davrda yetishgan va ijod qilgan ijodkorlarga batafsil to'xtab o'tgan"². "Majolis un-nafois"da yozilganidek, "Temur Ko'ragon" – anorallohi burhonahi, garchi nazm aytmoqqa iltifot qilmaydurlar, ammo nazm va nasrni andoq xo'b mahal va mavqe'da o'qubdurlarkim, aningdek bir bayt o'qug'oni ming bayt aytqoncha bor"³. Aniqroq qilib aytganda, garchi Amir Temur she'rlar yozmagan bo'lsada, ko'p nazmiy va nasriy

¹ Бартольд В.В. Улугбек и его время, с.51-52.

² Найитметов А. "Темурийлар даври ўзбек адабиёти" Т. Фан, 1996. – Б.14.

³ Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Тўққизинчи жилд. Т. Ғ. Ғулом номидаги НМИЎ, 2012. – Б.4111.

asarlardan xabardor bo'lgan, ularning katta qismini yoddan bilgan, she'riyat ahlini qadrlagan. O'zaro suhbatlarda, olimlar va shoirlarning majlislarida, do'stlik va o'rtoqlik gurunglarida sohibqiron, Navoiy iborasi bilan aytganda, o'z o'zni va o'z vaqtida ("mahal va mavqe'da") she'riy asarlardan ayrim parchalarni, nasriy asarlardagi eslanishga loyiq bo'lgan epizod va syujetlarni, bu asarlarning qahramonlariga oid baytlarni ma'lum bir voqealar munosabati bilan yoddan keltira olgan⁴. Vaholanki, "Temur tuzuklari"da Amir Temurning Amir Husaynga yozgan bayti keltirilgan:

Yorga yetkur sabo, kim makr qilmishdir manga,

Qildi ersa kimga makr, qaytadir bir kun anga⁵.

Amir Temurning davlat siyosati tufayli turkiy tilda badiiy ijod qilish keng rivojlana boshladi. Iste'dodli shoir Haydar Xorazmiy "Gulshani Asror" dostonida bu davrda turkiy til muhim o'ringa ko'tarila boshlaganini ta'kidlab, bu ko'tarilish faqat til xodisasi bilangina emas, balki umuman, turkiy xalqlarning siyosiy mavqei hayotda orta boshlagani bilan bog'liq ekanini izohlab, shunday yozgan edi:

Turk zuhuridur ochunda bu kun,

Boshla uluq yir bila turkona un!

Turk surudini tuzuk birla tuz,

Yaxshi ayolg'u bila ko'kla qo'buz.

Amir Temur davrida forsiy she'riyatda jahonga mashhur Hofiz Sheroziy, Kamol Xo'jandiy, Salmon Sovajiy kabilar, turkiy she'riyatda Sayid Nasimiy, Sayfi Saroyi, Lutfiy, Durbek kabilar yashab ijod qilganlar va nom chiqarganlar⁶.

Yana bu davr adabiyotiga oid muhim xususiyat ijodiy tarjima adabiyotining vujudga kelganiigi bilan xarakterlanadi. Temuriylar davrida yetuk ijodkorlar Qutb, Sayfi Saroyi, Haydar Xorazmiy, Durbek, Atoiy, Sakkokiy, Lutfiy, Bobur, Muhammad Solih va boshqalar yashab ijod qildi. Ayniqsa, o'zbek yozma adabiyotining dunyoviv ko'lamini Alisher Navoiyning ijodi kamolot bosqichiga ko'tardi. Movarounnahr va Xurosonda o'zbek tili, adabiyoti va madaniyatining mavqei orta bordi. Xurosondagi turkiyzabon xalqlar va ularning ziyolilari Samarqand, Buxoro, Turkiston va boshqa shaharlardagi olimlar, shoirlar va san'atkorlar bilan o'zaro juda yaqin munosabatda bo'la boshlaydilar.

Bu davrning yana bir o'ziga xos xususiyati turkiy adabiyot olamida adabiy tur va janrlarning rivoj topganligidir. Shoirlar yangi janrlarda ijod eta boshladilar. Nazm badiiy adabiyotda yetakchi tur vazifasini o'tashda davom etdi. Shoirlarimiz lirikaning

⁴ Найитметов А. "Темурийлар даври ўзбек адабиёти" Т. Фан, 1996. – Б.14.

⁵ Амир Темур. Темур тузуклари. Т. Ўзбекистон, 2014. – Б.50.

⁶ Амир Темур жаҳон тарихида, Т.: Шарк, 1996, 171 б.

16 janrida qalam tebratishdi. Turkiy adabiyotda Nosiruddin Rabgʻuziy asarida ilk bor uchragan gʻazal namunasi bu davrga kelib badiiy adabiyotdagi eng yetakchi sheʼriy janrga aylandi. Gʻazalning mavzu doirasi ancha kengaydi. Unda ramziy-majoziy maʼno anglatuvchi badiiy timsollardan keng foydalanildi. Mana shu timsollar vositasida ilohiy va majoziy ishq, orifona gʻoyalar, axloqiy-maʼnaviy qarashlar badiiylashtirildi. Hajviy gʻazallar ijod etildi.

XV asrning ikkinchi yarmidan XVII asrgacha boʻlgan davrda muxammas, ruboiy, qitʼa kabi janrlar nazmning asosiy sheʼriy shakllari boʻlib qoldi. Bu davrda faqat turkiy adabiyotga taalluqli boʻlgan va sheʼrxonga koʻproq badiiy zavq bagʻishlaydigan Ujyuq janrining vujudga kelishi muhim ahamiyat kasb etadi. Mumtoz adabiyotimizda muhim davr boʻlgan bu davrda noma, munozara, doston, hikoya, masal va memuar kabi janrlar ham vujudga kelgan Xorazmiy “Muhabbatnoma” asari bilan noma janriga asos soldi. Bu shaklda yaratilgan asarlarda epik bayon his-tuygʻularning nozik ifodasi bilan badiiylashtirilishiga koʻra, noma — liro-epik turga yaqinlashdi. Munozara janri esa ham nasriy, ham nazmiy koʻrinish kasb etdi, hikoya, masal, memiufi janrlarida ham barakali ijod etildi. Zahiriddin Boburning “Boburnoma” memuarining vujudga kelishi oʻzbek nasrining ancha taraqqiy etganligini dalillaydi⁷.

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, Amir Temurning hokimiyat tepasiga kelishi va markazlashgan davlatni bino qilishi natijasida barcha sohalar qatori til va adabiyot ham yuksak darajada rivojlandi. Inson va uning aql-idroki, maʼrifatga intilishi. Sharq renessansiga xos xususiyat hisoblangan maʼnaviy komil insonni shakllantirishga boʻlgan eʼtibor va maʼrifatparvarlik kuchaydi. Oʻz davrining dorulfununlari, shu jumladan, Ulugʻbek akademiyasi vujudga keldi. Mustaqillik tufayli Yurtboshimiz taʼbiri bilan aytganda, tarix sahifalaridan boʻyoq bilan oʻchirilgan, unutishga mahkum etilgan ajdodlarimizning suyuqli nomlari qayta tiklandi. Zero, millat, davlatchilik rivojini taʼminlagan insonning pok nomini qaytarib olish xalqimizga oʻzlikni anglashning bir qismidir.

⁷ Vohidov R.J., Eshonqulov H.P. Oʻzbek mumtoz adabiyoti tarixi - T, 2006-yil. 125-b

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Бартольд В.В.* Улугбек и его время, с.51-52.
2. Найитметов А. “Темурийлар даври ўзбек адабиёти” Т. Фан, 1996. – Б.14.
3. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Тўққизинчи жилд. Т. Ғ. Ғулом номидаги НМИЎ, 2012. – Б.4111.
4. Найитметов А. “Темурийлар даври ўзбек адабиёти” Т. Фан, 1996. – Б.14.
5. Амир Темури. Темури тузуклари. Т. Ўзбекистон, 2014. – Б.50.
6. Амир Темури жаҳон тарихида, Т.: Шарқ, 1996, 171 б.
7. Vohidov R.J., Eshonqulov H P. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi - Т , 2006-yil. 125-b